

Kaunokirjallisuuden luokituksesta

Ajat muuttuvat. Aikaisempien vuosikymmenten yleinen kirjasto, jonka aineisto jäsenyi kirjaston oman henkilökunnan tarpeista käsin, on hyvää vauhtia muuttumassa kirjastoksi, jossa vallitsee kirjaston käyttäjän näkökulma. Tähän suuntaan ajavat paitsi hyvät aikomukset myös taloudellinen pakko. Kun henkilökuntaresursseja joudutaan vähentämään, on kirjastojenkin pakko muuttua henkilökuntakirjastoista asiakaskirjastoiksi.

Käyttäjän näkökulmasta kirjastojärjestelmä voidaan nähdä suljettuna tai avoimena sen mukaan, kuinka nopeasti, joustavasti, helposti ja jäsentyneesti se käyttäjää palvelee. Kahden järjestelmän eroa voi kuvata seuraavanlaisella kahtiajaolla.

KIRJASTOJÄRJESTELMÄ KÄYTTÄJÄN NÄKÖKULMASTA

SULJETTU	*	AVOIN
VARASTO -salainen	*	AVOHYLLY - julkinen
KORTISTO - hidas	*	HYLLYLUOKITUS - nopea
VIRKAILIJA - byrokraattinen	*	ITSEPALVELU - joustava
ASIASANAT VALIKOIMA- LUETTELOT NUMEROKOODIT - vaikeita	*	HYLLYLUOKITUS TUNNUSVÄRIT JA -KUVAT OPASTEET - helppoja

Ero on tietysti aste-ero ja "suljettukin" järjestelmä avattavissa, kunhan asiakas näkee asiansa hyväksi riittävästi vaivaa. Olennaista on järjestelmän toimivuus. Kaikki mikä viivästyttää tai estää halutun aineiston valintaa ja haltuunottoa, vaikuttaa heikentävästi sekä kirjaston palvelevuuteen että siitä syntyvään palvelukuvaan.

Suljetun ja avoimen kirjastojärjestelmän eroa voi havainnollistaa labyrinttivertauksella. Kirjastonsa tiedostoihin, kortistoihin, asiasanoihin ja hyllyjärjestykseen perehtyneellä virkailijalla on hallussaan kartta siihen labyrinttiin, jota hänen on kuljettava tullakseen oikean tiedon tai teoksen luokse. Järjestelmä on hänelle avoin ja jäsentynyt, koska tieto kokonaisuudesta ja sen luonteesta auttaa häntä jäsentämään kokonaisuuden osat. Tiedostoihin perehtymätön kirjaston käyttäjä joutuu sen sijaan suunnistamaan ilman karttaa tuntemattomassa maastossa, ja se mikä on virkailijalle avointa on hänelle suljettua. Tietysti seikkailu tuntemattomassa maastossa voi olla hauskaa ja jännittävääkin, mutta kuinka monella kirjastonkäyttäjällä on siihen aikaa, halua ja mahdollisuuksia?

Jos asiakas etsii tiettyä teosta ja hänellä on tieto tekijästä tai teoksen nimestä, teos saattaa löytyä ja jopa ajantasajärjestelmään sisältyvä tieto siitä, onko teos hyllyssä vai pitkäänkin lainassa. Mutta ideaalitulos vaatii joka tapauksessa perehtyneisyyttä kirjallisuuteen, tiedostoihin ja hyllyihin sekä niiden pyhään kolmiyhteyteen. Toisin sanoen samaa perehtyneisyyttä, johon virkailijalta vaaditaan monen vuoden koulutus!

On siis ymmärrettävää, että saavuttaakseen haluamansa teoksen kaunokirjallisuuden lukija joutuu kehittelemään toisenlaisia hakustrategioita kuin virkailija. Yleisten kirjastojen käytäntö onkin se, että suurin osa asiakkaista yrittää asioida suoraan hyllyjen kanssa - paremmalla tai huonommalla menestyksellä, voisi lisätä. Avoimen ja suljetun järjestelmän problematiikka kertautuu nimittäin sielläkin.

Itse asiassa aakkosiin perustuva hyllyjärjestelmä jo sisältää luokituksen. Se jäsentää aineiston tekijännimien (harvemmin nimekkeiden) alkukirjainten mukaan. Jos käyttäjä tyytyy etsimään haluamaansa kaunokirjallista teosta tuntemiensa tekijännimien mukaan, hänen mahdollisuutensa kokonellman hyväksikäyttöön supistuvat hänen sen hetkiseen kirjalliseen kompetensiinsa.

Täsmennetään tätä esimerkillä. Jos asiakas hakee P-kirjaimella alkavaa tekijännimeä (esim. Päätaloa), niin A-kirjaimella alkavien tekijännimien luokka on hänelle ei-P ja kaikki siinä olevat kirjat ovat ei-Päätaloja, B-kirjaimella alkavien tekijän-

nimien luokka on myös ei-P, samoin C-kirjaimella alkavien tekijännimien luokka jne. Vastaavasti muut kuin Päätalot ovat hänelle P-luokassa ei-Päätalaja. Kaikista näistä luokista muodostuu valtavan iso luokka, joka ei anna asiakkaalle muuta informaatiota kuin että siihen kuuluvat nimenomaan kaikki ei-Päätalot. Olemukseltaan se on jäsentymätöntä tietoa, ei siis jäsennetty muuhun kategoriaan kuuluvaksi. Jos kokoelman muut tekijännimet ovat asiakkaalle tuntemattomia, hän näkee edessään nimiä, jotka ehkä herättävät kaikuja jostakin aikaisemmin kuullusta tai luetusta, mutta eivät sen enempää.

Käytännössähän asiat eivät ole aivan näin huonosti: Päätalon lisäksi asiakas saattaa tuntea kymmeniä muita tekijännimiä. Mutta tilanne säilyy silti samana. Kaikki nämä ei-tutut kirjailijanimet johtavat kirjastonkäyttäjän rannattomaan erämaahan, josta vain siellä täällä pilkistää esiin tuttuja lähteitä.

Nyt voidaan tietysti ajatella, ettei kirjastovirkailijan tehtävänä enää tällä vuosisadalla ole sellainen maailmanparantaminen, joka kasvattaisi Päätalon lukijoiden tietoisuutta muun (maailman)kirjallisuuden olemassaolosta. On sellaisiakin lukijoita, jotka lukevat vain Päätaloa eivätkä kerta kaikkiaan halua muuta lukeakaan! Miksi siis tyrkyttää ihmisille teoksia, joista he eivät kerta kaikkiaan ole kiinnostuneita?

On kuitenkin syytä erottaa maailmanparantamisen kokoelman informatiivisuudesta. Juuri tällaista "tyrkyttämistä" on tietokirjallisuuden luokitus: yleisissä kirjastoissa on tietokirjallisuus luokitettu (useimmiten myös hyllyissä) kymmeneen luokkiin, eikä kukaan ole moittinut kirjastovirkailijoita maailmanparantamisesta. Sen sijaan informatiivisen luokituksen puuttuessa kaunokirjallisuuden lukijat joutuvat turvautumaan hyvin erilaisiin ja monenlaisiin hakustrategioihin löytääkseen kirjastosta itselleen sopivaa luettavaa.

Kaunokirjallisuuden lukijoiden hakustrategioita sääntelevät tietyt kategoriat ja preferenssit. Käyttäjän kirjallinen kompetenssi saattaa perustua kirjalliseen traditioon, rooliin jossakin kirjallisuuden instituutiossa (esim. sanomalehtien kulttuurisivujen lukijana), aikaisempana kokemukseen tai vaikkapa aikaisempiin valintoihin, mutta yhtä kaikki nämä kategoriat ja niiden preferenssit ovat valintahetkellä olemassa ja vaikuttamassa. Yleisen kirjaston käyttäjän valintakriteerejä voidaan havainnollistaa seuraavanlaisella kahtiajaolla.

KÄYTTÄJÄN VALINNAT

ENSISIJAINEN

TOISSIJAINEN

Tutut kirjat	Z	Tuntemattomat kirjat
Tutut tekijät	Z	Tuntemattomat tekijät
Naapurin lukemat	Z	Ei kenenkään tutun lukemat
Mainostetut	Z	Mainostamattomat
Arvotetut	Z	Arvottomat jääneet
Kansikuvalliset	Z	Kansikuvattomat
Esittely liepeessä	Z	Ei esittelyä
Vasta palautetut	Z	Hyllyssä pölyttyvät
Uutuudet	Z	Vanhat
Läsnäolevat	Z	Poissaolevat (tilattavat)
Lähellä olevat	Z	Kaukana olevat

Palautushyllyn ja uutuushyllyn jatkuva suosio kirjastoissa kertoo siitä, ettei kirjaston asiakkaalle ole olemassa mitä-tahansa-luettavaa eikä luokkaa mikä-tahansa. Kaunokirjallisuudenkin valinta ja lukeminen on intentionaalista, tarkoitushakuista toimintaa (vrt. tiedonhaku). Vaikka asiakkaan harhailu hyllyjen välissä saattaa tottumattomalle silmälle näyttää päämäärättömältä, se ei tarkoita sitä, etteikö hän etsisi nimenomaan tietynsisältöistä ja tietyntyypistä kirjallisuutta. Uutuuksia lukemalla lukija on kiinni ajassaan, palautuksia lukemalla kiinni muissa lukijoissa (ja siis myös ajassaan). Kirjailijanimetkään eivät ole lukijalle mitä-tahansa-nimiä. Tutuissa tekijännimissä ei ole niinkään tuttua ja turvallista itse nimi, vaan nimen merkitsemä sisältö ja tapa käsitellä tiettyjä sisältöjä.

Foucault on erityisesti pohtinut tekijännimen funktiota lukijalle. Kirjallinen teos on merkki, joka

käsitteensä mukaan viittaa itsensä lisäksi johonkin muuhun kuin itseensä. Tätä on myös tekijännimen funktio lukijalle. Tekijännimi toimii lukukokemuksen signaalina, jonka referenttinä on teoksen sisältö (Bourdieuun mukaan koko kirjallinen maailma!).

Foucaultin mukaan tekijännimi on ensisijaisesti luokittelun väline. Se kokoaa yhteen joukon tekstejä ja erottelee ne muista teksteistä. Samalla se luonnehtii kirjallisen diskurssin erityistä olemassaolo- ja vastaanottotapaa. Se on tae tietyn kirjallisen diskurssin hyväksyttävyydestä. Tekijännimi selittää tiettyjen tapahtumien ja niiden muunnelmien läsnäolon tekstissä ja konstituoi tekstin yhtenäisyyden periaatteen. Kirjallinen instituutio (ja kirjastot sen osana) onkin keskittynyt tekijännimikategorioihin.

Palautetun kirjan ja uutuuskirjan funktio lukijalle on sama kuin tekijännimen. Kirjan sijainti palautushyllyssä on signaali siitä, että se on suosittu ja siis lukemisen arvoinen esim. saman kirjallisen kompetenssin omaavalle toiselle lukijalle. Samantyyppisinä lukukokemuksen signaaleina kirjastonkäyttäjälle toimivat aakkoshyllyssä olevien kirjojen tekijännimet. Ongelmana on, minkälaista informaatiota saadaan jäljelle jäävästä isosta luokasta "ei-tutut-tekijännimet".

Ongelma on todellinen, ja kirjastonkäyttäjät yrittävät ratkaista sitä monin tavoin. Suosituin tapa on ottaa satunnaisesti käteen osuva kirja lähempään tarkasteluun. Kirjan nimi, kannen kuva ja muu kustantajan esilletuoma aineisto toimii nyt merkkinä, joka viittaa teoksen sisältöön - ne siis korvaavat tekijännimen funktion. Myös informaatioarvoltaan vähäinen tuntematon tekijännimi saa uutta sisältöä havainnosta "jaha, tämä kirjailija ajaa tätä asiaa". Tässäkin toimii aineiston redusointi tuttuun ja turvalliseen, ts. aikaisemmin luettuun ja koettuun. Entuudestaan tuntematon tekijännimi tulee nyt kytkeytyksi tiettyihin kirjallisuuden lajityyppeihin, tiettyyn kirjalliseen ilmaisuun ja tiettyyn kirjalliseen kulttuuriin.

Tällaisen selailun ilmiselvänä heikkoutena on sen satunnaisuus. Tilanne on sama kuin ilman luokitusta olevassa tietokirjahyllyssä, jonne keittokirjat olisi sijoitettu tekijännimen eikä aiheen mukaan. Harva jaksaisi oikeansisältöisen keittokirjan löytääkseen kahlata läpi tietokirjakokoelman kaikki kirjat.

Kaunokirjallisuuden luokitus on siis toteutettava niistä kategorioista ja preferensseistä käsin, joita kirjastonkäyttäjällä on. Esim. tanskalainen ATK-perustainen kaunokirjallisuuden hakujärjestelmä

Book House ja suomalainen Roma käsittävät useita tällaisia kategorioita. Hyllyjärjestelmässä teoksella on kuitenkin vain yksi fyysinen paikka. Siksi se on kiinnitettävä sellaiseen symbolijärjestelmään, joka antaa perusinformaation lukijalle siitä fiktiivisestä maailmasta, johon teos on referentiaalisessa suhteessa. Tällaisia kaunokirjallisuuden symbolijärjestelmiä - teosta hallitsevia koodeja - ovat mm. kirjallisuuden genret (lajit ja lajityypit) ja se kulttuuri- ja elinympäristö, johon teoksen fiktiivinen maailma viittaa.

Kaunokirjallisuuden genreperustaista hyllyluokitusta on hyvällä menestyksellä jo toteutettu useissa kirjastoissa Englannissa, Saksassa ja paikoin Suomessakin. Yhtenäinen käytäntö kuitenkin puuttuu, ellei sellaisena pidetä sitä, että kukin kirjasto luokitaa kaunokirjallisuutensa miten itse parhaaksi näkee. Kirjastopalvelu ja kymmenluokitusta ylläpitävä toimikunta ovat tietävästi kieltäytyneet (toistaiseksi?) kaunokirjallisuuden luokitukselta. Tämä ei saisi kuitenkaan olla esteenä entistä yhtenäisempään käytäntöön siirtymiselle.

Kirjastoluokituksessakin hyödyllinen genren käsite erottaa mm. monitulkintaisen "korkeakirjallisuuden" yksitulkintaisesta "viihdekirjallisuudesta". Hans Dieter Zimmermannin mukaan viihdekirjallisuuden lukijat ovat lajispecialisteja. Viihdekirjallisuus ottaa huomioon kunkin lajityypin kirjalliset tabut, tyyli on konvention mukaisia ja henkilöhahmot selkeitä ja konvention mukaisia. Rakenteeltaan teksti on helppolukuista ja "suljettua". Se sallii vain yhteen tulkintaan soveltuvia ratkaisuja. Vastaavasti korkeakirjallisuuden lukijat ovat kaanonspesialisteja, teksti ei sisällä muita tabuja kuin että ei saa sortua konventioihin, tyyli on konventiota rikkovaa ja henkilöhahmot ristiriitaisia. Rakenteeltaan teksti on vaikealukuista ja "avointa". Se sallii useita mahdollisia tulkintoja.

Zimmermannin tekemä kaunokirjallisuuden erottelu yksitulkintaiseen "viihdekirjallisuuteen" ja monitulkintaiseen "korkeakirjallisuuteen" saattaa toimia myös kaunokirjallisuuden kirjastoluokituksen perustana. Viihdekirjallisuuden yksitulkintaisuus on perusta yksitulkintaiselle hallitsevalle koodille. Ilman suurempia tulkintavaikeuksia voidaan muodostaa esim. seuraavat luokat: 1. Jännitys, 2. Romantiikka, 3. Sotaromaanit, 4. Erotiikka, 5. Tieteisromaanit, 6. Huumori, 7. Eräkertomukset.

Korkeakirjallisuuden monitulkintaisuus on este korkeakirjallisuuden genreperustaiselle koodaukselle. Miten määritellään esim. yhteiskunnallinen,

historiallinen ja psykologinen romaani? Tulkinnat ovat erittäin hankalia sekä käyttäjälle että luokitajalle. Korkeakirjallisuutta luokiteltaessa voikin genren asemesta luokitteluperustana käyttää sitä kulttuuria, johon teoksen fiktiivinen maailma viittaa. Riittävän järjestelmällisesti käytettynä tämä yksiselitteinen ja mekaanisestikin helposti hallittavissa oleva koodi lisää moninkertaisesti hyllyjärjestelmän tarjoamaa informaatiota.

Kulttuurikoodin ensisijainen määrittäjä on teoksen alkuperäiskieli, johon usein kytkeytyy maantieteellisesti ja historiallisesti yhtenäisiä moraali- ja elämäntapakoodeja. Angloamerikkalainen kirjallisuus poikkeaa selvästi esim. latinalaisamerikkalaisesta tai afrikkalaisesta kirjallisuudesta. Myös vanhempi kotimainen kirjallisuus eroaa uudemasta kotimaisesta kirjallisuudesta, ei ainoastaan fiktioiden henkilöiden ja heidän miljöönsä vaan myös tällaisen kirjallisuuden lukijoiden kokemusmaailman osalta.

Suomalaisten käsitys vieraista kulttuureista on keskimäärin ottaen melko yhtenäinen. Nykyinen koulutusjärjestelmä ja joukkoviestintä on tarjonnut suomalaisille lukijoille runsaasti tietoa ja käsityksiä esim. Afrikasta ja Aasiasta. Todennäköisesti kulttuurikoodiperustainen luokitus on paljon helpommin suomalaisen keskivertolukijan omaksuttavissa kuin esim. keskivertoamerikkalaisten, jotka tutkimusten mukaan eivät juurikaan hahmota

muiden maanosien ja kielialueiden kulttuurikoodeja.

Genreperustaisen luokituksen ulkopuolelle jäävän kaunokirjallisen (korkeakirjallisen) aineiston luokitusta voitaisiin siis jatkaa lisäämällä kaunokirjallisuuden luokitukseen seuraavat kulttuurikoodiperustaiset luokat: 8. Vanhempi kotimainen kirjallisuus 9. Uudempi kotimainen kirjallisuus 10. Skandinavia 11. Eurooppa 12. Venäjä-NL 13. Angloamerikkalainen kirjallisuus 14. Latinalaisamerikkalainen kirjallisuus 15. Afrikka 16. Aasia.

Tämä 16-luokkainen perusjako on tietysti melko karkea, mutta siitä on helppo jatkaa luokituksen tarkentamista, mikäli kaunokirjallisuuden kokoelmarakenne ja kokoelman laajuus sekä käyttäjien tarpeet sitä edellyttävät. Esimerkiksi viihdekirjallisuuden luokalle Jännitys voidaan luoda vaikkapa alaluokat Dekkarit, Lännenkirjat, Toimintajännitys, ja korkeakirjallisuuden luokalle Skandinavia alaluokat Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti ja edelleen - jos tarve niin vaatii - vaikkapa vanhempi ruotsalainen kaunokirjallisuus, uudempi ruotsalainen...

Luokitus ei ole itsetarkoitus. Käyttäjän kannalta toivottavin on hyllyluokitusjärjestelmä, joka mahdollistaa löytöretket hyvinviitotetuissa, silmäiltävänkokoisissa kaunokirjallisissa maastoissa.

Jouko Raivio